

- 1 -

Ang mga pangyayaring ito ay nagugat mula sa unang pagusbong ng kanyang pagka di makibuin. Ang kanyang di pagbigkas ng anomang kataga ay kaiba sa pagtitimpi ng isang alagad ni Kristo na nasa gitna ng isang taimtim at pipping pananalangin; hindi rin naman ito and di pagkibo ng isang ama na mayroong sama ng loob sa isang anak. Ang pagtatampo ng mga labi niya sa pagbigkas ng anomang kataga ay higit at iba kaysa alin man sa mga naturan. Yaon ay isang katahimikan at di pagimik na lagi na'y nakalarawan sa mga tikom nalabi, lagi nang kasing leming ng simoy ng amihan, at, oh, sukdulang nakahihikayat na tulad ng basa-basang kabughawan ng langit.

At kung siya'y tumitig sa akin, ay titig yaong puspos ng katahimikan at di pagimik na ito. Nguni't sa tuwi nang iyan ay mangyayari ay kaagad niyang babawian ng tinig ang katahimikang ito, at kung ano man ang mga katagang nais ibulalas ng kanyang mga mata ay kaagad nang malalanta hindi pa man nagkakaroon ng pagkakataong makapagusbong. Kaya nga't hanggang ngayong isinusulat ko ang mga talatang ito ay hindi ko pa rin natuturok kung ano ang mga katagang nais

panutawiin ng kanyang mga mata sa mga sandaling yaon na itinititig sa akin ang anyo niyang di na umiimik ay binawian pa ng tinig.

Siya'y tinitigan ko, at sa aking paningin ay diwa'y murang-mura pa ang kanyang puso, at sa gayon ay nawika ko sa sarili: Siya ay musmos pa. Murang-mura at sadyang musmos pa ang kanyang karanasan. At sa di kawasa, bago ko tuluyang maunawaan kung ano ang nangyayari, ang paginilay-nilay ko ay kangad nang magliliwaliw doon sa daloy ng tubig ng ilog na ang magkabilang pangpang ay natatamnan ng mga balingkinitang puno ng kawayan at iba pang mga pananim na lungtiang nagsisitubo mula sa lupa.

At doon ay mayroong isang puno ng kawayan na may dalawang kapatid na lalake, nguni't ang kawayang yaon ay hindi ko mabunot mula sa kinatatamang lupa sapagka't lubhang matipuno ang pagkakaugat kahi't na murang-mura pa ang balingkinitan niyang puno. Ang puno ay maaaring tagain hanggang sa mabali at tuluyang maputol, nguni't papaano ko maisasagawa ang gayon?

Noong mga araw na yaon ay wala akong ginagawa kungdi paraanin ang maghapon na nakaupo sa pangpang ng ilog, ang likod ay nakasandal sa kahoy ng ibang puno dahil sa lubhang matinik ang mga siit na nakapaligid sa punong kawayan.

- 2 -

Ang dalawa niyang kapatid na lalake ay kapuwa kaibigan kong metalik, at silang dalawa'y tulad sa mga tunay

ko ring kapatid. At ako naman ay mahal na mahal sa puso ng magkapatid. Sila naman ay mahal na mahal din sa akin. Ang pagpapalagayan at pagsasamahan namin ay tunay na kaaya-aya. Ang pagmamahalang na tulad ng sa tunay na magkakapatid ay umusbong noong isang tagaraw pagkatapos na maipunla doon sa lalawigang kinamulatan namin ng unang liwanag.

Doon sa aming lalawigan, pagkatapos ng tagaraw na yaon, ay lagi kaming magkakaniig, at ang pagmamahalan namin ay umusbong at namulaklak na tulad ng isang halaman na lagi nang nahahamugan: nguni't ang lahat ay nagbago noong kami ay mapa sa Maynila.

- 3 -

Sa Maynila ay nagkakalayo ang mga bahay naming tinutuluyan, at sila'y hindi ko nadadalaw. Ah, siya nga pala. Ako'y minsang nakadalaw sa kanila.

Nguni't nang ako ay dumalaw, siya ang unang sumalubong sa akin na kakambal na ang kanyang katahimikan at di pagkibong gumulo at gumugulo pa rin sa aking pagiisip. Kami ay umupo sa magkaharap na likmuan, sa pagitan namin ay naroon ang isang hapag na maliit, habang ang ama't ina niya'y nakaupo doon sa isang panig ng silid at matamang nakamasid sa amin. Ako ay kapalagayang loob ng boong maganak.

"Aba -- si Berting!" ang una nilang bati sa amin.

"Bakit ngayon ka lamang naparito sa amin?"

"Abalang abala po ako sa mga gawain sa paaralan," ang nawika ko na lagang kahi't na ang tunay na dahilan ay ang kanyang di pagkibo at katahimikan.

Pagkatapos noon ay siya naman ang aking kinausap. Itinanong ko sa kanya kung saan naroon ang mga kapatid niya na mga kaibigan kong matalik at tulad sa mga tunay na kapatid ko rin.

"Sila'y nagsisipaglaro ng basketbol," ang wika niya, subali't sa isang tinig na ibang iba sa kanyang kinaugalian.

"Sabihin mo na lamang sa kanila na ako'y nagsadya dito," ang wika ko.

"Oo, hamo't sasabihin ko," ang sagot naman niya, nguni't kitang kita ko ang sa di ko malamang dahilan ay pangangatal ng mga labi niya.

At siya'y matuling lumakad na papalayo sa akin nang ako'y papanaog na sa hagdanan. Ang paglakad niya'y puspos ng isang kahulugan na siya ring nagdudulot ng talinghaga sa kanyang katahimikan at di pagkibong hindi ko maunawaan.

"Aalis na po ako," ang aking paalam, nguni't ang tinig ko, tulad ng sa kanya, ay naghimig di kinaugalian. Sa palagay ko ay higit na malayo at ibangiba sa kinaugalian ang naging himig ng aking tinig kaysa naging pagkakaiba at kalayuan sa kinaugalian ng kanyang tinig. At nang ako'y nakasakay na sa bus ay nawika ko sa sarili na dapat samang nagpalumagi pa ako ng ilan sandali sa kanila, at sana'y nakipagusap na ako ng masinsinan hinggil sa kanyang di pagkibo at katahimikan.

Mula noon ay hindi na kami nagkitang muli. Mahabahaba ring panahong di kami nagkita sepagka't hindi na ako napadàlaw sa bahay na tinutuluyan nila sa Maynila. Hindi na kami nagkitang muli kungdi noong matapos na lamang ang panahon ng

pagaaral at kaming lahat ay nagsibalik sa lalawigan.

- 4 -

Nauna akong bumalik sa lalawigan kaysa kanya. Ang mga kapatid niya'y nangauna rin sa kanya.

"Saan naroon si Lucia?" ang tanong ko.

"Naroon pa siya sa San Fernando, at dinaanan ang pinsan naming babae," ang wika ng mga kapatid niya sa akin.

Ang pagtatanong ko ay binalatkayuan ng himig pagtatanong kapatid sa iseng kapatid na wala. Sapagka't higit pa sa balatkayong iyan ay hindi ko nais malaman ng mga kapatid niya ang tunay na dahilan sa likod ng aking pagtatanong. Sapagka't nalalaman kong magdadalang hiya ako kung malaman nila ang bagay na ito hinggil sa isang suliraning umausbong sa aking kalooban.

Pagkatapos ay itinanong naman nila sa akin kung ako ay nakapagsadya sa kemilang tinutuluyan sa Maynila.

"Oo," ang wika ko, "dumalaw akong minsan sa inyo, nguni't kayong dalawa ay nagkataong wala noon."

"Miminsan ka lamang dumalaw, at hindi ka na muling bumalik," ang wika ng matandang kapatid na lalake, na ang tinig ay mayroong himig galit.

"Noon sana'y nais ko nang sabihin sa kenila ang hinggil kay Lucia at ang kanyang pagka di makibuin, nguni't wari ay may nakahadlang sa aking lalamunan nang ibubulalas ko na ang gayon, kung kaya't ang mga katagang dapat sanang mamutawi sa aking mga labi ay nanatili na lamang tulad ng tubig na minumumog sa loob ng aking bibig. Napansin yata

ng magkapatid ang bagay na ito kaya't biniro pa ako tungkol sa katawa-tawang bagay na nagpapagaralgal sa aking lalamunan.

"Oo, 'nga, lubhang katawa-tawa," ang wika ko, nguni't sa palagay ko ay hindi nila naunawaan ang katuturan, ang tunay na katuturan ng aking pagsangayon.

At kaming tatlo, ang dalawang magkapatid na lalake at saka ako, ay nagtawanan na lamang sa bagay na nagpapagaralgal sa aking lalamunan.

- 5 -

Nang siya'y dumating ay sumalubong ako sa himpilan ng tren, at nang ito'y dahandahang pumapasok sa himpilan ay nakita ko ang mukha niyang nakapanungaw mula sa isa sa mga bintana ng tren. Nakita ko rin na siya'y nakadamit ng bughaw at puti, at ang kaputian ng kanyang balat ay ibang iba kaysa pinsan niyang babae na noon ay kasama-sama niya.

Pagkatapos ay nakita ko siyang sumakay sa iseng kalesa, at nakita ko siyang ngumiti. Nguni't ang pagngiti niya marahil ay hindi sadyang ukol sa akin. Siya'y naliligayahan lamang kung kaya't nanungaw sa mga mata't labi niya ang kaaya-ayang ngiti -- naliligayahan siya sa pagbabalik sa sariling lalawigan. Maligayang maligaya siya't naririto na naman sa sariling lalawigan, sa sariling tahanan. Iyan lamang marahil ang dahilan ng pagngiti niya sa akin.

Napakaraming balutan sa tabi niya sa kinauupuang kalesa. Dapat sanang natulungan ko siya sa pagbubuhat ng mga

balutang yaon nang tumigil ang tren at siya'y bumaba sa tapat ng aking kinatatayuan. Nguni't wala akong nagawa o nawika kungdi ang di magkantututong, "Ang sabi mo'y Linggo ka darating. Ngayon ay Lunes na" At siya'y ngumiti lamang, at ang pagngiti niya na kinambalan ng bahagyang paghahalahak ay pilak ang katulad sa katiningan ng pagtaginting.

Hindi ko na naisagawa ang tinangkang pagtulong sa pagbubuhat ng kanyang mga balutan. Nakisalamuha na lamang ako sa mga kapatid niyang lalake na nagpalumagak sa himpilan ng tren upang panoorin yaong mga dalaga at bagong taong papatungo sa Baguio upang magparaan doon ng Taginit. Sila'y nagkakainan ng sorbetes at mga bungang kahoy, nagtutuksuhan, naghahalahakan, at diwa'y sakbibi ng isang libo't isang kaligayahan sa buhay.

Nang makita ko siyang sumasakay na sa isang kalesa, nais ko sanang sumunod sa kanya. Nguni't ang mga kapatid niyang lalake ay ayaw magsilayo sa himpilan ng tren, sila'y kasamasama ko at kami'y walang ginawa kungdi ang magparaan ng sandali sa pamamagitan ng paglalakad sa paligidligid ng himpilan. Magkaka-kami akbay ng kanyang mga kapatid na lalake, na tulad din sa mga tunay kong kapatid. Nang malapit nang sumapit ang tanghaling tapat ay inanyayahan ako ng magkapatid na sa kanila na mananghali, nguni't ang paanyayang ito ay aking tinanggihan.

"Huag na," ang wika ko, "sapagka't santayin nila ako sa bahay," kahi't na ang tunay na dahilan ay ang pangangambang makasalo si Lucia't ang kanyang matalinhagang katahimikan.

Noong hapong yaon ay pinilit kong huag tumungo sa

kanilang tahanan.

Ang kanyang di pagimik. Pangilagan ang kanyang di
pagimik.

Ang kanyang katahimikan. Pangilagan ang kanyang
katahimikan.

Ang mga katagang iyan ang sa palagay ko'y may kung sinong bumubulong sa akin, at sa ala-ala ko'y bumalik yaong panahon nang siya'y kalarolaro namin doon sa daang papatungo sa kinaroroonan ng pabrika ng yelo. Noon ay madalas kaming maglaro ng indur, at ang bola naming pinaglalaruan ay yari ng mga medias na luma at iba't ibang piraso ng basahan. Kung minsan naman ay kicking-the-can ang aming pinagkakatuwaan. Noong mga panahong yaon ay puspos siya ng mga ngiti, halakhak at kataga ng kaligayahan. Nguni't dumating ang panahon nang sa di ko malamang senhi ay bigla na lamang siyang hindi nakipaglaro sa amin. Sa palagay ko'y nawalan na siya ng hilig sa pakikisalamuha sa amin. At kung ako naman ay mapunta sa kanilang tahanan ay dagli siyang tatalilis na papaakyat sa pengalawang palapag ng kanilang bahay. Lagi na'y magdadahilan siyang may kukumin lamang sa itaas, nguni't kahi't na minsan ay wala pa akong natatandaang pagkakataon na siya'y nanaog na muli habang ako'y naroroon sa ibaba na kausapusap at kalarolaro ng kanyang mga kapatid na lalake.

Ito, ito ang pinangangambahan kong mangyari sa hapong ito kung ako ay dadalaw sa kanila. Na baka sa sandaling dumating ako ay kaagad siyang tatalilis at magtago sa itaas.

Nguni't ang mga kapatid niyang lalake, ano naman ang

wiwikain nila sa akin kung ako ay hindi magsadya sa kanila katulad ng nakagawian ko nang gawin noong una man at nitong mga ilang araw na nakaraan mula ng magsibalik kami sa lalawigan?

Isipin na lamang kung ano ang isasaloob ng iyong mga kaibigan. Ano ang kanilang isasaloob sa iyo kung hindi ka dumating ngayong hapon tulad ng nakagawian mo nang gawin hapon-hapon?

Kaya't kinahapunan ay napilitan akong magsadya sa kanila. Siya'y inabutan kong naroroon sa ibaba, sa unang palapag ng kanilang tahanan. Siya'y hindi kumilos sa pagkakaupo. Siya'y nanatiling walang kaimikimik. Nguni't nakita niya ang aking pagdating.

Ngiti. Ngumiti ba siya sa akin?

Hindi. Oo.

Oo. Hindi.

Ngumiti.

Hindi.

Nguni't siya'y nanatiling hindi umiimik. Hindi ko matandaan kung kailan nagsimula ang kanyang di pagimik na ito. Siya'y dati-dating puspos ng mga ngiti, halakhak at kataga ng kali gayahan. Ang kanyang di pagimik ay nangyari na lamang at sukat sa hindi ko malamang dahilan, at ngayon ay hindi ko matandaan kung kailan, kung anong takdang araw, kung aling takdang sandali ito nagsimula.

- 7 -

Pagkaraan ng ilang araw ay nagdaan ako sa tapat ng kanilang tahanan, nguni't di nagkaroon ng sapat na lekas ng loob upang magtuloy sa kanila. Nakita ko ang isa sa mga kapatid niyang lalake sa durungawan, at ako'y inanyayahang magdaan muna.

Nguni't ang paanyaya ay hindi ko pinaunlakan, sapagka't -- ang aking ikinatwiran -- ako'y mayroon pang pupuntahan.

"Nguni't ako ay babalik uli sa loob lamang ng ilang sandali," ang aking pangako.

Subali't ang pangakong iyan hinggil sa pagbabalik ko sa loob lamang ng ilang sandali ay hindi natupad.

Kinabukasan, sa hapon, ay naglumagi ako sa kanila, nguni't pagdating na pagdating ko ay kaagad na siyang pumanhik sa ikalawang palapag ng kanilang bahay, at di na muling pumanaog sa boong panahong inilaghi ko sa kanilang tahanan noong hapon yaon. Ang pinsan niyang babae ang siya lamang pumanaog upang bumili ng dalawang apa ng sorbetes.

"Bakit dalawa-dalawa iyan?" ang tanong ng kanyang kapatid na lalake sa pinsang babae, nang itong huli ay papaakyat na't daladala ang dalawang apa ng sorbetes.

"Para sa akin at kay Lucia," ang sagot ng pinsang babae.

"Bakit? Hindi ba siya makapanaog?" ang tanong uli ng kapatid na lalake.

"Mayroon siyang ginagawa sa itaas," ang sagot ng pinsang babae.

Nguni't nalalaman ko kung ano ang kanyang ginagawa sa itaas. Labis kong nalalaman na ang kanyang pinagkakaabalang gawain ay ang hindi paggawa sa ano pa mang bagay. Nguni't sa bagay na ito ay wala akong sinabi kahi't na ano sa kabila na ang dibdib ko'y nagsisikip sa pagdadahilan niyang yaon. Malungkot kong nilisan ang kanilang tahanan ng hapon yaon.

Naghalo ang kalungkutan at galit sa aking kalooban.

Ipinangako kong hindi na muling tutuntong sa kanilang tahanan, kahi't na nang ako ay magpaalam ay nakangiti pa rin akong tulad ng dati sa magkapatid na lalakeng kaibigan kong matalik at tulad din sa mga tunay kong kapatid.

Ang pangakong ito ay pinilit kong maisakatuparan.

- 8 -

Minsan ay nagtagpo kami ng kapatid niyang lalake sa tapat ng simbahan.

"Mukhang nagnamalagi ka na sa mga dati mong kaibigan. Bakit? Dahil ba sa ikaw ay tinatanghal nang isang manunulat?" ang wika ng kapatid niyang lalake na tulad sa tunay ko ring kapatid.

"Aba, hindi! Hindi!" ang sagot ko. "Sadya lamang napakarami ng gawain ko nitong mga nakaraang araw."

- 9 -

Isang araw ay naisipan kong maglibang sa panamagitan ng aking bisikleta. Nagpaligid-ligid ako sa boong kabayanan, nang sa di kawasa't di ko malamang dahilan ay naidean ko ang bisikleta sa tapat ng kanilang tahanan.

Silang lahat ay nakadungaw noon sa bintana: siya, ang pinsan niyang babae, at ang dalawa niyang kapatid na lalake. Nang makita nila ako ay iniwagayway ang kanilang kamay sa akin, at ang pinakematandang kapatid na lalake ang siyang sumigaw: "Sandali lamang, Magdaan ka muna sandali!"

"Oo, magbabalik ako agad. Nagnamadali lamang ako ngayon, nguni't babalik akong muli," ang sagot ko.

"Kung gayon ay hindi na bale," ang wikang kapatid niyang lalake. "Hayo na't hindi na bale."

Itinigil ko ang bisikleta, at pagkaibis ko ay bumalik na ngumingiti at papatungo sa kanila.

"Bakit? Hindi naman kita tinatawag, ah," ang wika ng kapatid niyang lalake. "Hinde ba't nagmamadali ka? Sige na't baka maabala ka pa."

Nasaktan ako ng mga pangungusap na yaon. Alam kong ang mga pangungusap na yaon ay sadyang angkop na iukol sa akin, nguni't ni sa guniguni ay di ko inakalang yaon ay iuukol nila sa akin. Neis ko sanang magpaliwanag pa, nguni't nang ako'y tumingala ay pawang matitigas at nagbabawal na mukha ang nakita kong nakapamungaw sa bintana.

Ang mukha niya'y wala na doon sa durungawan, nguni't yaong mga mukhang natitira pa ay wari pan ding isinisigaw ang: "Lumayas ka na! Hinde ka naman namin kailangan dito! Bakit hinde ka pa lumayas?"

Neis ko sanang ibulalas ang, "Si Lucia, si Lucia ang dahilan ng aking pagkukulang sa inyo," nguni't ang mga katagang ito ay nagtampo't ayaw mamulalas sa aking lalamunan. Kaya't ang ginawa ko na lamang ay ang muling sumakay sa bisikleta at lisanin ang pangyayaring yaon. Ilang hakbang pa lamang marahil ang nararating ng aking bisikleta nang marinig kong muli ang kanilang pagtawag at paghimok upang ako'y muling magbalik. Nguni't ni lingon ng ulo ay hindi ko simuklian ang kanilang pakiusap.

- 10 -

Ang kasasaad pa lamang ay umaga nang mangyari. Nang magtatanghaling tepat na'y dumating sa amin ang pinakamatanda niyang kapatid na lalake. Nguni't bago siya dumating ay

napagbilinan ko na ang aking mga magulang na kung sakali't may hahanap sa akin, kahi't sino man siya, ay sabihing wala ako.

At nang dumating sa amin ang matanda niyang kapatid na lalake ay kaagad akong nagkubli sa ilalim ng aking kama. Gayon pa man ay natagalan pa rin bago siya napaniwala na ako nga ay sadyang wala sa amin. Kaya't sa katapusan ay napilitan din siyang magpaalam.

Nguni't nang binibigkas na niya ang mga katagang, "Kung gayon po ay magpapaalam na ako sa inyo," ay nais ko sana siyang habulin at sabihin na ang lahat ng mga pangyayari kaninang umaga'y kalimutan na namin at ng sa gayon ay manumbalik kami sa dating pagsasama at pagpapalagayang loob. Nguni't ang pagnanasang ito ay nagkasiya na lamang sa tangka at di naisakatuparan. Wala akong nagawa kungdi ang manatiling walang kaimik-imik sa aking pinagtataguan, at sa aking sarili ay bilangin ang pagdaraan ng mga sandali hanggang sa palagay ko'y sapat nang panahon upang siya'y makalayo sa aming tahanan.

Noong hapon yaon, bagama't masusing nagpupumilit ang aking kalooban hinggil sa pagdalaw at paghingi ng pagpapaumanhin sa kanila, ay pinilit kong huag mapahinuhod ng aking kaloobang yaon. Sa wakas ay nagwagi ang katigasan ng aking ulo, at nakaraan ang boong maghapon hanggang sa sumapit ang gabi na hindi ako dumalaw sa kanila.

Kinabukasan, sa umaga, ay isang liham ang natanggap ko mula sa pinakamatanda niyang kapatid na lalake, at sa liham ay nakasaad ang, "hinde namin akalain na magdalang galit ka ng tuluyan dahil sa pagbibiro namin sa iyo. Mula pa sa aming

pagkagising sa umaga ay nagbibiruan na kami sa bahay, kaya't nang ikaw ay naparaan ay nadamay ka rin sa aming pagbibiruan. Maaaring napagukulan ka namin ng mga pananalitang may kabigatan, nguni't biro lamang naman at hindi namin titototohanan. Nguni't ang lahat ay dinibdib mo, nagdalang galit ka, at hinde mo man nilingon ang muling pagtawag namin sa iyo. Gayon pa man ay ikinalulungkot namin ang pangyayari at isinasamo ang iyong pagpa-
paumanhin," at marami pang ibang bagay. Ang liham ay ginanti ko at sa aking kasagutan ay sinabi ko na "ang lahat ay naunawaan ko na. Hindi kayo, kungdi ako, ang nagkulang at siyang nararapat humingi ng tawad. Ako ay tulad din ng dating nagmamahal sa inyong lahat, kaya't kalimutan na sana natin ang mga nangyari at manumbalik tayong muli sa dating mabuti at matamis na pagsasamahan," at iba pang kung ano anong kataga, liban na lamang sa sadyang nais ko ipagtapat hinggil sa hindi pagkamakibutin ni Lucia

- 11 -

Noong hapong yaon ay muli na naman akong nakisalamuha sa kanila. Ako'y naroon sa kanilang tahanan, at kahi't na may halong pagkahiya ang isa't isa sa amin, ay nasisiyahan naman ako't naroroon silang lahat: ang dalawang magkapatid na lalake, ang pinsang babae, at si Lucia. Inabutan ko silang lahat sa ibaba, sa isang manyuang sa palagay ko'y sadya nilang inihanda upang isalubong sa aking pagbabalik.

"Naging napakalungkot para sa akin itong mga araw na nagdaan," ang aking pasimula, nguni't habang ako'y nagsasalita -- kahi't na hanggang sa mga sandaling yaon ay naroon pa rin si Lucia't walang kaimik-imik at matamang nakikinig sa akin --

ay hindi ko malaman kung bakit naghahari sa aking kalooban
ang pangangambang baka siya'y muli na namang magdahilan upang
makatalilis sa itaas at hindi na muling magbalik sa ibaba sa
boong panahong ilalagi ko doon

###

Hernando R. Ocampo
Manila, Philippines